

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗМІЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ЧУБ І.А.

Розглядається імплементація одного з основних методів зменшення антропогенного впливу екологічно небезпечних об'єктів на навколишнє середовище – раціонального розміщення джерел забруднення. Описується оптимізаційна математична модель розміщення пожежонебезпечних об'єктів з мінімізацією величини концентрації забруднюючих домішок у множині точок контролю та ідеологія чисельного методу розв'язання задачі. Проводяться чисельні експерименти.

1. Вступ

Захист навколишнього середовища є складовою частиною концепції сталого розвитку суспільства, що забезпечує потреби сучасників без шкоди для майбутніх поколінь. Серед активних методів захисту навколишнього середовища на основі технологічних рішень по створенню і застосуванню ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, а також різних природоохоронних технологій, технічних систем і пристроїв [1] велике значення має раціональне розміщення джерел забруднення. Останній підхід відносять до методів боротьби із забрудненням, яке утворилося, що дозволяє звести до мінімуму або виключити утворення шкідливих речовин в наступних екологічних ситуаціях. Такі заходи реалізуються на етапі створення планувальних рішень, тому носять прогнозний характер та вимагають наявності арсеналу оптимізаційних моделей, що дозволяють визначити оптимальне розміщення екологічно небезпечних об'єктів з урахуванням кліматичних факторів та суміжних рекреаційних зон.

Значний внесок в екологічну безпеку території вносять пожежі, що внаслідок великої кількості викидів забруднюючих аерозольних та газоподібних продуктів горіння в атмосферу порушують екологічний баланс. Таким чином, як специфічний клас екологічно небезпечних об'єктів розглядаються пожежонебезпечні об'єкти, пожежі на яких є джерелами забруднюючих аерозольних викидів в атмосферу.

Отже, метою дослідження є побудова оптимізаційної математичної моделі розміщення пожежонебезпечних об'єктів з мінімізацією величини концентрації забруднюючих домішок у множині точок контролю.

2. Виклад основного матеріалу

Побудуємо математичну модель оптимізаційної задачі розміщення пожежонебезпечних об'єктів. Нехай є замкнена обмежена багатокутна область $S_0 \subset \mathbb{R}^2$, задана координатами її вершин v_ψ , $\psi = \overline{1, \Psi}$ та скінченний набір S пожежонебезпечних об'єктів $S = \{S_i\}$, $i = \overline{1, N}$.

Якщо виключити з розгляду ландшафтні (лісові, степові тощо) пожежі, то їх площа набагато менша площі, на яку поширюються забруднюючі домішки. Тому в даній статті пожежонебезпечні об'єкти S_i вважаються точковими джерелами забруднюючої домішки (рис. 1).

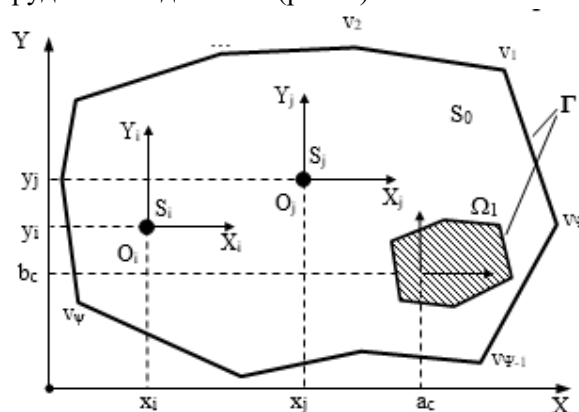

Рис. 1. Область S_0 з розміщеними об'єктами S_1, S_2 , зоною заборони Ω_1

В області S_0 виділяється багатозв'язна область розміщення Ω з границею Γ вигляду

$$\Omega = S_0 \setminus \bigcup_{c=1}^C \Omega_c,$$

де $\Omega_c(a_c, b_c)$ – область заборони; (a_c, b_c) – фіксовані параметри розміщення, $c = \overline{1, C}$.

Нехай також множина пожежонебезпечних об'єктів S_i є такою, що аерозольні викиди можливих пожеж на цих об'єктах породжують в області Ω зони забруднення T_i з границею Γ_i , $i = \overline{1, N}$. При знаходженні оптимального розміщення джерел викидів (пожежі) в області не можуть бути точно вказані значення кліматичних параметрів (напрям і швидкість вітру, умови стратифікації тощо) в момент пожежі через невизначеність часу її виникнення. У цьому випадку найбільш ймовірний напрямок вітру і його швидкість моделюються розгою вітрів, характерною для даної місцевості, а форма області забруднення – це восьмикутник.

Кожна з вершин зони забруднення відповідає одному з напрямків частин світу. У цьому випадку об'єкт T_i задається набором $r = \{r_i^k\}$ відстаней від полюса об'єкта до його вершин v_i^k (x_i^k, y_i^k),

$k = \overline{1,8}$. Вектори $\vec{r}_i^k$ орієнтовані по розі вітрів. Довжини векторів $\vec{r}_i^k$ дорівнюють відстані від центру об'єкта S_i до точки на осі викиду, в якій досягається максимальна концентрація забруднюючої домішки в даному напрямку λ :

$$C(x,y)|_{(x,y) \in \Gamma_i} = \max C(x,y)|_{\lambda} = C_M|\lambda.$$

Така побудова області забруднення T_i гарантує, що за її межами концентрація домішки буде менша, ніж на границі Γ_i .

Тоді оптимізаційна задача розміщення N пожежонебезпечних об'єктів в області Ω формулюється так:

визначити таке розміщення пожежонебезпечних об'єктів S_i , $i = \overline{1,N}$, в області Ω , щоб максимальна сумарна концентрація аерозольних викидів можливих пожеж у скінченній множині точок контролю $P = \{p_\zeta\} = \{x_\zeta^p, y_\zeta^p\}$, $\zeta = \overline{1,\lambda}$, була мінімальною, тобто знайти

$$\min_{(x_i, y_i) \in D} \max_{(x_\zeta^p, y_\zeta^p) \in P} \sum_{i=1}^N C(x_\zeta^p, y_\zeta^p, x_i, y_i, G_i, Q). \quad (1)$$

Результатом розв'язання задачі (1) є вектор $u = (x_1, y_1, x_2, y_2, \dots, x_N, y_N)$ параметрів розміщення пожежонебезпечних об'єктів.

Дана задача допускає різні трактування щодо виду функції мети, однак загальним для цього класу задач є те, що область допустимих розв'язків D формується системою обмежень, яка включає геометричні обмеження на параметри розміщення об'єктів T_i і фізичні обмеження на характеристики результуючого поля приземних концентрацій аерозольних викидів пожежі в області Ω .

Крім того, система обмежень може містити додаткові (технологічні) умови.

Геометричні обмеження на розміщення пожежонебезпечних об'єктів в області Ω включають в себе умови належності множини об'єктів T_i , $i = \overline{1,N}$, області Ω , а також умови попарного взаємного неперетину об'єктів T_i :

$$\Phi_{i0}(x_i, y_i, m_0) \geq 0, \quad (2)$$

$$\Phi_{ij}(x_i, y_i, x_j, y_j) \geq 0, \quad i, j = \overline{1,N}, i \neq j, \quad (3)$$

де $\Phi_{i0}(x_i, y_i, m_0)$ – Φ -функція [2] об'єкта T_i і області $\overline{\Omega} = \text{cl}(R^2 \setminus \Omega)$; m_0 – метричні характеристики області Ω ; $\Phi_{ij}(x_i, y_i, x_j, y_j)$ – Φ -функція об'єктів T_i і T_j , $i, j = \overline{1,N}, i \neq j$.

В задачі (1) фізичним обмеженням на характер поля приземних концентрацій аерозольних викидів пожеж є умова:

$$C(x, y, u, G, Q)|_{(x,y) \in P} + C_\phi \leq \text{ГДК}, \quad (4)$$

де C – функція концентрації забруднюючих викидів, що досягається викидами з N джерел; C_ϕ – фонові концентрації, $u = (x_1, y_1, \dots, x_N, y_N)$, $G = (g_1, g_2, \dots, g_k)$ – вектор фізичних параметрів пожежі; $Q = (q_1, q_2, \dots, q_n)$ – вектор параметрів, що характеризують природно-кліматичні умови області S_0 .

Технологічні обмеження, що накладаються на розміщення пожежонебезпечних об'єктів в області Ω , представляються, як правило, набором максимальних (мінімальних) допустимих відстаней $L_{i\mu}^*$ між об'єктами розміщення S_i і елементами Σ_μ транспортних мереж, інженерних комунікацій тощо:

$$L_{i\mu} \geq (\leq) L_{i\mu}^*, \quad i = \overline{1,N}, \quad \mu = \overline{1,M}. \quad (5)$$

Відзначимо основні властивості оптимізаційної задачі (1), що впливають з її математичної постановки:

Властивість 1. Простір параметрів, в якому визначається екстремум функції мети задачі (1), має розмірність $2N$, де N – число пожежонебезпечних об'єктів розміщення: $D \subset R^{2N}$.

Властивість 2. Для формалізації обмежень (4) на розподіл поля концентрації забруднюючої домішки розв'язок крайової задачі математичної фізики представляється як функція параметрів u, G і Q .

Наведемо основні етапи методу розв'язання оптимізаційної задачі розміщення пожежонебезпечних об'єктів.

Через складність оптимізаційної задачі (1) – (5) не доводиться розраховувати на можливість отримання точного розв'язку. Тому пропонується метод пошуку раціональних рішень і їх перебір, в результаті якого визначається наближене значення локального екстремуму функції мети. Метод розв'язання оптимізаційної задачі (1) – (5) складається з таких основних етапів:

- визначення початкового варіанту розміщення пожежонебезпечних об'єктів S в області Ω ;
- пошук вектора u^* , що відповідає локальному мінімуму функції мети

$$F(u) = \max_{(x_\zeta^p, y_\zeta^p) \in P} \sum_{i=1}^N C(x_\zeta^p, y_\zeta^p, x_i, y_i, G_i, Q);$$

- перебір локальних мінімумів функції мети $F(u)$. При цьому виділяється рекордне значення функції мети і визначається відповідний йому вектор u^{**} параметрів розміщення об'єктів. Розглянемо розв'язання тестової задачі.

Нехай дана область Ω розміщення з кусково-лінійною границею Γ (модель території нафтобази, де Γ_s є границею санітарно-захисної зони) і п'ять пожежонебезпечних об'єктів S_i , $i = \overline{1,5}$. Як об'єкти S_i обрані резервуари з різними нафтопродуктами. Параметри об'єктів зведені в табл. 1. Характеристики метеорологічних умов в області Ω дані в табл. 2.

Таблиця 1. Характеристики пожежонебезпечних об'єктів

№ об'єкта, i	Пальна речовина	Діаметр резервуару, м	Висота резервуару, м	Площа горіння, m^2
1	Бензин	5	6	19,63
2	Бензин	5	6	19,63
3	Гас	4	5	12,56
4	Дизельне паливо	5	6	19,64
5	Мазут	6	8	28,27

Таблиця 2. Кліматичні умови в області Ω

Напрямок вітру	Пн	Пн-С	С	Пд-С	Пд	Пд-З	З	Пн-З
Середня швидкість вітру, м/с	3,9	4,2	4,4	4,2	3,3	3,2	3,3	3,9

Задача оптимізації розміщення пожежонебезпечних об'єктів в області Ω є такою: необхідно в області Ω знайти таке розміщення пожежонебезпечних об'єктів S_i , $i = \overline{1,5}$, щоб максимальне значення концентрації аерозольних викидів пожеж (в разі їх виникнення) на границі Γ_s санітарно-захисної зони було мінімальним:

$$\min_{(x_i, y_i) \in D} \max_{(x, y) \in \Gamma_s} \sum_{i=1}^N C(x, y, x_i, y_i, G_i, Q) \quad (6)$$

Розв'язання задачі (6) здійснюється наближеним ітераційним методом пошуку раціональних рішень. Графічне представлення результатів розрахунків дано на рис. 2.

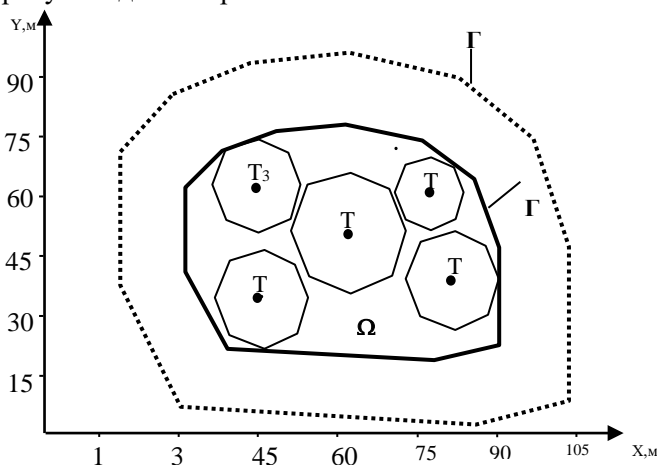

Рис. 2. Раціональне розміщення джерел забруднюючої домішки в області Ω

3. Висновки.

Проведено моделювання можливої форми зони забруднення земної поверхні викидами пожежі. Показано, що можлива зона забруднення моделюється восьмикутником, кожна з вершин якого відповідає одному з напрямків частин світу. Розрахунок ліній рівних концентрацій проводиться на основі середньорічного значення швидкості вітру регіону по кожному з напрямків.

Запропоновано метод розв'язання оптимізаційної задачі розміщення пожежонебезпечних об'єктів у заданій області з урахуванням впливу небезпечних чинників можливої пожежі на навколишнє середовище та кліматичних умов. Виконано чисельне дослідження задачі.

Література: 1. *Ветошкин А.Г.* Основы инженерной защиты окружающей среды. М.: Инфра-Инженерия, 2016. 456 с. 2. *Стойан Ю. Г., Яковлев С.В.* Математические модели и оптимизационные методы геометрического проектирования. К.: Наук. думка, 1986. 267 с. 3. *Новожилова М.В., Чуб І.А.* Условия размещения экологически опасного объекта с учетом изменения геометрических характеристик области возможного загрязнения // Научный вестник строительства. 2009. № 54. С. 240-244. 4. *Чуб І.А., Новожилова М.В., Андронов В.А.* Моделирование размещения пожароопасных объектов: минимизация загрязнения атмосферы. Харків: ІД ІНЖЕК. 2012. 133 с.

Transliterated bibliography:

1. *Vetoshkin A.G.* Osnovy inzhenernoy zaschityi okruzhayuschey sredyi. M.: Infra-Inzheneriya, 2016. 456 s.
2. *Stoyan Yu. G., Yakovlev S.V.* Matematicheskie modeli i optimizatsionnyie metodyi geometricheskogo proektirovaniya. K.: Nauk. dumka, 1986. 267 s.
3. *Novozhilova M.V., Chub I.A.* Usloviya razmescheniya ekologicheskii opasnogo ob'ekta s uchedom izmeneniya geometricheskiih harakteristik oblasti vozmozhnogo zagryazneniya // Nauchyiy vIstnik budIvnitstva. 2009. # 54. S. 240-244.
4. *Chub I.A., Novozhilova M.V., Andronov V.A.* Modelirovanie razmescheniya pozharoopasnyih ob'ektov: minimizatsiya zagryazneniya atmosferyi. HarkIv: ID INZhEK. 2012. 133 s.

Надійшла до редколегії 20.01.2017

Рецензент: д-р фіз.-мат. наук, проф. Сізова Н.Д.

Чуб Ігор Андрійович, д-р техн. наук, професор, начальник кафедри пожежної профілактики в населених пунктах Національного університету цивільного захисту України, м. Харків. Наукові інтереси: математичне моделювання, оптимізація структури та функціонування складних організаційно-технічних систем. Адреса: Україна, 61000, Харків, вул. Чернишевська, 94, тел. (057) 707-34-13.

Chub Igor Andreevich, Dr. of Tech. Sciences, professor, head of department, fire prevention in settlements department, National University of Civil Defense, Ukraine, Kharkiv. Scientific interests: mathematical modeling and optimization of the structure and functioning of complex organizational and technical systems. Address: Ukraine, 61000, Kharkov, street Chernyshevskaya, 94, tel. (057) 707-34-13.